

Igor Graovac, Hrvatski institut za povijest, Zagreb

**POLOŽAJ NACIONALNIH MANJINA U HRVATSKOJ I SRBIJI
U 20. STOLJEĆU U *DIJALOZIMA POVJESNIČARA/ISTORIČARA*,
S POSEBNIM OSVRTOM NA TEME SRBA U HRVATSKOJ
I HRVATA U SRBIJI**

Apstrakt: Položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj i Srbiji u 20. stoljeću nije se dovoljno znanstveno propitivao u razdoblju nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ipak, nedavno su otvorene rasprave o prošlosti i perspektivama odnosa Hrvatske i Srbije te njihovih građana, a u tom sklopu i rasprave o položaju nacionalnih manjina u tim državama, s posebnim osvrtom na teme Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji. Još ranije te su rasprave vođene na *Dijalozima povjesničara/istoričara*, znanstvenim skupovima povjesničara iz Hrvatske i Srbije (1998.-2005.), a u organizaciji njemačke liberalne Zaklade *Friedrich Naumann*, koja je u Zagrebu tiskala i 10 zbornika radova s tih skupova (2000.-2008.). Na tim su skupovima, među ostalim, bile posebno razmatrane i teme nacionalnih manjina (na 2. i 3. skupu) te položaja Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj (na 5., 6. i 7. skupu), što se ovdje i prikazuje.

Ključne riječi: Hrvatska i Srbija u 20. stoljeću, nacionalne manjine, Srbi u Hrvatskoj i Hrvati u Srbiji, dosadašnji rezultati znanstvenih istraživanja (primjer: *Dijalog povjesničara/istoričara*, znanstveni skupovi povjesničara iz Hrvatske i Srbije, održani od 1998. do 2005. godine, sa zbornicima radova tiskanima u Zagrebu od 2000. do 2008. godine)

1. *Uvodne napomene*

Položaj se nacionalnih manjina u Hrvatskoj i Srbiji u 20. stoljeću nije dovoljno znanstveno propitivao u razdoblju nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), moguće i stoga što su dijelovi ili cjeline pojedinih naroda, nakon formiranja posebnih država na ranijem prostoru SFRJ, postali nacionalnim manjinama te što su dijelovi ili cjeline pojedinih nacionalnih manjina preoblikovani u narode s vlastitim državama. Ti *uspjesi i traume* nedovoljno su znanstveno naglašeni, iako ne predstavljaju novost u povijesti naroda i nacionalnih manjina Jugoistočne Europe tijekom 20. stoljeća (pa i ranije). Sve to, naravno, vrijedi i za ovdje idvojene Hrvate i Srbe, koji su u prošlosti, dakle ne samo u 20. stoljeću, u raznim dijelovima odvojenih ili zajedničkih država uživali statuse naroda ili nacionalne manjine (ponekad i bez ikakva statusa). Danas, pak, izvan vlastitih matičnih država, a s jednom iznimkom (u Republici Bosni i Hercegovini/RBiH, gdje su Hrvati i Srbi zadržali

status konstitutivnih naroda), uživaju status nacionalnih manjina, dakle i u ovdje izdvojenim slučajevima Srba u Republici Hrvatskoj (RH) i Hrvata u Republici Srbiji (RS).

Ipak, nedavno su otvorene rasprave o prošlosti i perspektivama odnosa RH i RS te njihovih građana (usp. *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive*, 2008.), a u tom sklopu i rasprave o položaju nacionalnih manjina u tim državama, s posebnim osvrtom na položaj, status i prava Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji u prošlosti i sadašnjosti, i to baš u Golubiću (Obrovačkom) gdje se, godinu dana kasnije, održava drugi međunarodni znanstveni skup o hrvatsko-srpskim i/ili srbijanskima odnosima, s podtemama o mogućnostima političke suradnje RH i RS, posebice u vezi s problematikom nacionalnih manjina.¹

Istine radi, pred više od deset godina, te (i ne samo takve) rasprave otvorene su i vođene na također međunarodnim znanstvenim skupovima *Dijaloga povjesničara/istoričara* održanima - njih 10 - od 1998. do 2005. u Republici Mađarskoj/RM (prva četiri skupa) te naizmjenično u Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ), potom Srbiji i Crnoj Gori (SiCG), i RH (preostalih šest skupova), sa sudionicima - njih 165,² prije svega iz današnjih RH i RS, ali i drugih zemalja - njih desetak,³ a u organizaciji njemačke liberalne Zaklade *Friedrich Naumann/F. Naumann Stiftung (FNSt)*, koja je u Zagrebu od 2000. do 2008. tiskala i 10 zbornika radova s tih skupova, posljednji dvotomni zbornik radova (10/1-2) u suizdanju sa Zajednicom istraživača *Dijalog*, udrugom za promicanje znanstvenog dijaloga (*Dijalog*) (usp. *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2000.-2005., 1-9, i 2008., 10/1-2),⁴ koja je i suorganizator ovoga skupa.

Na tim su skupovima, među ostalim, u plenarnim izlaganjima i saopćenjima prema radionicama bile razmatrane, čak i u sklopu dviju posebnih radionica, i teme nacionalnih manjina (u Kraljevini Jugoslaviji te tijekom Drugoga svjetskog rata u nas i poslije) na 2. i 3. te položaja Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj na 5., 6. i 7. skupu, što se ovdje i prikazuje: izlažu

¹ Ovo se saopćenje izravno oslanja/nastavlja ne već objavljeni rad s osnovnim tezama i dosadašnjim iskustvima o ulozi društveno-humanističkih znanosti u razvoju suodnosa RH i RS s prvoga skupa u Golubiću (Obrovačkom) (usp. Graovac, 2008.b).

² Iako je prije svega riječ o skupovima povjesničara, na skupovima *Dijaloga povjesničara/istoričara* sudjelovali su i pojedini demografi, ekonomisti, filozofi, politolozi, pravnici, sociolozi, sociolozi religije te viktimolozi, matematičari i statističari, arhivisti, inženjeri, javni djelatnici, knjižničari, muzealci, novinari, političari, predstavnici *međunarodne zajednice/međunarodnih organizacija* i nevladinih udruga, publicisti, studenti te svećenici

³ Iz, uz spomenute (RH i RS, ranije u sklopu SRJ, odnosno SiCG, te kasnije nastalih Republike Crne Gore i, doduše od strane RS nepriznate, sadašnje Republike Kosovo), sljedećih zemalja: Češke Republike, Republike Austrije, RBiH, RM, Republike Poljske, Savezne Republike Njemačke (SRNj), Sjedinjenih Američkih Država i Švicarske Konfederacije.

⁴ *Dijalog* je, u suradnji s *FNSt-om*, dosad tiskao i dvije knjige: zbornik radova (usp. Graovac, *prir.*, 2005.) i znanstvenu monografiju (Graovac i Cvetković, 2005.), a - u suradnji s drugima sličnim udrugama/ustanovama (Institute for Historical Justice and Reconciliation, Salzburg, te Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad) i jednim poduzećem (Grafo marketing, Novi Sad) - jednu knjigu: zbornik radova (usp. *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive*, 2008.).

se svi radovi s plenarnih zasjedanja i radionica (ne samo spomenutih) koji se na izravan ili neizravan način odnose na naslovljenu problematiku i teme, i to u ekstremno sažetom obliku, s pokušajem njihova objedinjenja, uz cjelovite navode samih autora radova, a s rasporedom prema kronološkom redu (pojedina vremenska razdoblja tijekom 20. stoljeća). Pritom se, u svim razdobljima, ako je ikako moguće i ako ne remeti kronološki red, prvo navode radovi o problematici nacionalnih manjina, a potom i oni o pojedinicima nacionalnim manjinama, s posebnim osvrtom na teme Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji u 20. stoljeću,⁵ uključivo i radovi koji se odnose na pojedince iz redova pojedinih, ovisno o povijesnom kontekstu, naroda ili nacionalnih manjina.

2. Prijelaz iz 19. u 20. st. te razdoblja Prvoga svjetskog rata i neposredno nakon njega

2.a

Samo se jedan rad odnosi na više nacionalnih manjina, i to u Vojvodini. Naime, nakon Prvoga svjetskog rata i promjene državnog suvereniteta javlja se preispitivanje «nacionalnih identiteta». Srbi postaju državotvornim narodom, a Mađari od državnog naroda postaju «neomiljena nacionalna manjina». Potonjima su «odani» ostali samo Židovi. «Vlasti..., s druge strane», pomažu «nacionalno» osvještavanje «Švaba», odvajajući ih «od Mađara». Isto vrijedi «za Bunjevce i Šokce, iako nije bilo sasvim jasno» jesu li oni Srbi, Hrvati ili nešto treće... Slovaci su», pak, «tretirani kao» dio «državotvornog naroda», dok su Rumunji «ostali nacionalna manjina» (Janjetović, 2001.: 151).

2.b

Više se radova, pak, odnosi na teme položaja Srba u Hrvatskoj.

Tako se, u tom sklopu, razmatra *fatalna sudbina* «srpskog naroda na tzv.» *historijskom prostoru Hrvatske* - onome koji je u Habsburškoj Monarhiji bio poznat kao *Kraljevina Hrvatska i Slavonija*, odnosno *Trojedinica* koja je uključivala i Dalmaciju». Srbi su se u početku 20. st. «iz tzv. *Trojedinice*... i Južne Ugarske... definitivno» opredjelili «za *jugoslovensku politiku*» (državna, a ne nacionalna ideja) te «se priklonili politici *novog kursa*», napuštajući ignoriranje «i otpor prema hrvatskim težnjama», razvijajući «ideje

⁵ Problematika i teme iz ranijih razdoblja ovdje se ne prikazuju. Ipak, za razdoblja prije 20. stoljeća, usp. Bartulović, 2008.: 249-267 (od srednjeg vijeka te 17. do 20. stoljeća), Bataković, 2000.: 201-218, Skenderović, 2002.: 135-151, i Živaković-Kerže, 2008.: 191-199 (18. i 19. stoljeće), Bataković, 2001.: 67-83, Roksandić, 2001.: 33-49, i Skenderović, 2008.: 215-231 (19. stoljeće), odnosno Skenderović, 2005.: 113-132 (druga polovina 19. stoljeća), Čepulo, 2002.: 269-285, Ćosić, 2001.: 51-65, i Parnica, 2002.: 153-171 (potkraj 19. stoljeća) te Krivokapić-Jović, 2002.: 173-190, i Rumenjak, 2001.: 413-431, te 2002.: 287-303 (prijelaz iz 19. u 20. stoljeće).

jednakosti sa Hrvatima» ili ideju «ravnopravnosti s njima». No, «dramatičan preobražaj Srbije doveo ju je u poziciju konkurenta Habsburškoj Monarhiji. Tada se dešavaju i prvi antisrpski izgredi te demonstracije, npr. 1902. u Zagrebu». Izbijanje Prvoga svjetskog rata još više radikalizira situaciju i otvara tzv. *nacionalni sukob*, pri čemu se Srbi «okreću ka *srpskoj državnoj ideji*, dovodeći u sumnju i samu *hrvatsku državnu ideju*» (Krivokapić-Jović, 2003.: 223-224).

Pritom se navode i važni stavovi «srpske političke elite u Srpskoj samostalnoj stranci (SSS), izraženi» 1903.-1914. u zagrebačkom *Srbobranu*: južnoslavensko ujedinjenje pod vodstvom Kraljevine Srbije «kao odlučujuće... Interes Srbije odlučujući je» i u stavu prema drugim pitanjima vanjske politike. Tu «svoju orijentaciju... ta politička grupacija Srba u Hrvatskoj» uspjela je proširiti i «u mase, kod kojih je kult cara pred... rat bio potpuno» zamijenjen «kultom kralja Petra I. Karađorđevića» (Gašić, 2001.b: 307). A slično, gotovo isto vrijedi i za shvaćanja SSS-a o *modernome* u istom razdoblju (usp. Gašić, 2001.a: 171-185).

Obrađuje se i tadašnje djelovanje Svetozara Pribićevića, najistaknutijeg predstavnika «*hrvatskih Srba* potkraj 19. st. te sve do kraja 30-ih godina 20. stoljeća», koji je, početno, «unio... problematičnu tezu o njihovoj neravnopravnosti u Hrvatskoj», a potom razvio ideju «narodnog jedinstva Srba i Hrvata», ne odustajući od nje ni kada su u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) nacionalne... netrpeljivosti dosezale vrhunac». Naposljetku je kasno «shvatio da borba za interese... Srba... ne smije biti vođena protivno interesima... Hrvata» (149-150).

2.c

A samo se jedan rad odnosi na Hrvate u Srbiji, a posvećen je položaju bačkih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) te njihovome dvostrukom identitetu u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Kraljevini Jugoslaviji. Pritom su u borbi za «nesmetani» razvoj «vlastitoga kulturnog identiteta, bili, dok se nisu politički organizirali i profilirali, «spremni prihvatiti mađarski, potom i jugoslavenski politički identitet» (Skenderović, 2003.: 209).

3. Cjelina 20. stoljeća

3.a

Samo se jedan rad odnosi na više nacionalnih manjina, i to u Istri u cjelokupnome 20. stoljeću, u kojemu je «stanovništvo... Istre... *promijenilo* četiri države – Austro-Ugarsku Monarhiju, Kraljevinu Italiju, Federativnu Narodnu, odnosno Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, te Narodnu i Socijalističku, odnosno Republiku Hrvatsku, ne

računajući kratkotrajno razdoblje 1943.-1945. kada... ulazi u sklop *Trećega Reicha*. Sve će te političke mijene snažno utjecati na mentalnu konfiguraciju stanovništva, posebice u pitanjima prava nacionalnih manjina i stvarnim odnosima... Formula koja je ispisala povijest i koja istarskog Hrvata, Slovenca, Talijana, Židova, a onda i Srbina (rođenog u Istri), Crnogorca i Makedonca» te Albanca i Roma «čini nacionalno i vjerski tolerantnijima jest činjenica da su u pojedinim razdobljima povijesti 20. st. svi bili pripadnici nacionalnih manjina». Ipak, «temelj su međunacionalnih odnosa u Istri... činili sukobi hrvatske i talijanske nacionalne skupine» te njihov odnos «prema *ostalima*... Konačno, 60-ih i 70-ih godina... zaživjela je svijest o potrebi veće tolerancije i uvažavanja prava na različitost. Istra je svoje *nacionalističke ospice*... stoga moguće preboljela i prije ostalih hrvatskih krajeva...». I, «u razdoblju *rastrajstva*... Jugoslavije..., Istra je ostala enklava tolerancije i suživota, moguće zahvaljujući baš» nizu akulturacijskih povijesnih procesa (Dukovski, 2000.: 411 i 426-427).

3.b

Isto tako samo se u jednome radu razmatra položaj Hrvata u Srbiji tijekom 20. stoljeća. Riječ je o nacionalnoj emancipaciji i afirmaciji bačkih Bunjevaca nakon stvaranja Kraljevine SHS (podjela «na hrvatsku većinu i bunjevačku manjinu», podupiranu od srbijanskih vlastodržaca; «nakon uvođenja diktature 1929. godine» podjela se krije «pod plaštom integralnog jugoslavenstva», no ponovno se javlja, gotovo istodobno sa preuzimanjem vodećih uloga Seljačko-demokratske koalicije i posebno utjecajne Hrvatske seljačke stranke/HSS; «stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. tek stvoreni hrvatski politički pokret» dijeli «se na hrvatsko-banovinsku», tj. «subotičku, i vojvođansku», tj. «somborsku frakciju») te u vrijeme Drugoga svjetskog rata u nas («nakon ulaska mađarske vojske u Bačku, prekinuta je... hrvatska nacionalnointegracijska ideja», sve do 1944. kada komunisti/partizani reafirmiraju «hrvatstvo Bunjevaca»), *druge* Jugoslavije («međutim, od sredine 50-ih godina... izvršeno je sjedinjavanje hrvatskih sa srpskim institucijama, a u službenu upotrebu ulazi... istočna varijanta *srpskohrvatskoga jezika*; potom, postavljanje pitanja «hrvatske kulturne posebnosti doživljava krah... početkom 70-ih godina... nakon gušenja *masovnog pokreta* u Hrvatskoj») i raspada SFRJ («stvaranjem nezavisnih država, našavši se u poziciji nepriznate nacionalne manjine, bački Hrvati» ponovno se dijele «na Hrvate, koji traže priznanje statusa nacionalne manjine..., i Bunjevce, koji insistiraju na svojoj etničkoj posebnosti i traže status konstitutivnog naroda u RS») (Kuntić, 2002.: 208-209).

4. Međuratno, odnosno razdoblje između Prvoga i Drugoga svjetskog rata

4.a

U više se radova obrađuje problematika nacionalnih manjina, posebice reguliranja njihovih položaja, statusa i prava.

Naime, kao što je poznato, «jugoslavenska država, nastala... 1918. godine, obuhvatila je brojne narode... i nacionalne manjine (Albanci, Česi, Mađari, Nijemci, Poljaci, Rumunji, Rusi, Slovaci, Turci, Ukrajinci itd.)» - koje formiraju i političke stranke te se angažiraju «na skupštinskim izborima (1920.-1927.)» te razvijaju svoje škole - «kao i vjerske zajednice... Položaj je... manjina», pak, «različit, a ovisio je o... veličini i gustoći naseljenosti pojedine... manjine, strukturi pripadnika, obrazovanju, ekonomskom položaju te financijskoj i intelektualnoj moći, pomoći matične zemlje, potpisanim bilateralnim ugovorima o recipročnosti ugovora prema određenoj... manjini u Jugoslaviji i *jugoslavenskim manjinama* u dotičnoj matičnoj zemlji nacionalne manjine i sl.» (Sobolevski, 2000.: 409).

S tim u vezi važni su i povijesni temelji/uzroci odnosa Hrvata i Srba, najbrojnijih naroda, prema nacionalnim manjinama 1918.-1941. godine. A povijesno «iskustvo Hrvata i Srba sa narodima koji su... postali nacionalne manjine» (Albanci, Mađari i Turci) «bilo je uglavnom negativno. Uz netrpeljivost koje ima u svakom nacionalizmu, negativno... iskustvo sa nekad vodećim nacijama i... teritorijalni raspored manjinskog stanovništva» (uključivo i pripadnika potlačenih naroda koji postaju nacionalnim manjinama: Česi, Poljaci, Rumunji, Rusini i Slovaci) «odlučujuće su» utjecali «na tretman nacionalnih manjina od strane kako Hrvata, tako i Srba» (Janjetović, 2000.b: 393).

Pritom su, šire, važne i «državotvorne ideje Srba, Hrvata i Slovenaca o nacionalnim manjinama» u novoj državi, koja «je u sastavu svog stanovništva imala 13,24% pripadnika nacionalnih manjina», na koje «vlasti... gledaju sa» sumnjom. Temelj cjelokupnog «postupanja sa... manjinama... je bilo mišljenje sva tri državotvorna naroda da je manjinsko stanovništvo» na jugoslavenski teritorij «došlo kao uzurpator, kao i to da se... u velikoj većini i ne sastoji od pravih *manjinaca* nego od odnarođenih pripadnika» *jugoslavenskih naroda*. Iz toga je «proizašlo... mišljenje da... država ima pravo da ispravi» višestoljetne *historijske nepravde* nanijete «državotvornim narodima... Od ovakvih stavova do otvorenog propovjedanja jugoslavenske premoći «bio je samo korak» (Janjetović, 2000.a: 173-176).

Ipak, primjenjuju se - 1919.-1921. godine - i osnovna načela zaštite manjina u Kraljevini SHS. «Polazna je osnova pitanje» međunarodno-pravnoga ozračja formuliranja osnovnih načela antantina *Ugovora o zaštiti manjina* iz 1919. godine, koji je u Kraljevini SHS shvaćen kao «nametnuti model», iako se on 1919.-1920. prihvaća «na Konferenciji mira u Parizu» te, potom, u nizu ugovora o miru «sa državama agresorima», među kojima je najznačajniji

Mirovni ugovor sa Austrijom iz 1919. i iz toga izvedeni «Ugovor između savezničkih i udruženih sila i Kraljevine SHS» te «Ugovor između glavnih Sila Savezničkih i Udruženih i Države SHS (o zaštiti manjina)... Interesantno je napomenuti da, i pored» prihvaćanja «*Zakona o manjinama u cjelini, Vlada Kraljevine SHS... 1920. godine»* usvaja i «*Privremeni zakon, koji je bio glavni pravni izvor zaštite manjina*». No, s obzirom na činjenicu nenavođenja «albanske manjine u *Ugovoru o zaštiti manjina*» iz 1919. godine - «apostrofirane su samo bugarska, mađarska i» njemačka «manjina» - u jednome se radu detaljnije navode i «podaci... o stvarnom položaju albanske manjine» u Kraljevini SHS/Jugoslaviji (Borožan, 2000.: 361-363, 365, 369 i 372).

4.b

Pojedinima nacionalnim manjinama (židovskoj zajednici i Židovima te njemačkoj zajednici i Nijemcima) posvećena su, pak, tri rada.

«Europa je između dva rata poznavala... tri načina rješavanja pitanja manjina: eksterminaciju, razmjenu stanovništva i jamstva nakon Prvoga svjetskog rata». U takvim uvjetima značajno je sagledavanje i «intelektualnog, kulturnog i društvenoga doprinosa Židova u Kraljevini Jugoslaviji», koji su, «kao manjina, pridonijeli procesima integracije i asimilacije u jugoslavenski prostor», i to unatoč tome što ih je «novostvorena Jugoslavija naslijedila... iz bivših habsburških zemalja, a s njima i pojave... antisemitizma». Oni, pak, «nikada nisu premašili 0,5 posto jugoslavenske populacije», a kao zajednica su bili... veoma raznoliki... Zajednički je, međutim, doprinos Židova različitim ideologijama..., odnosno spram nacionalizma, cionizma i komunizma» (Feldman, 2000.: 461-462).

Netočno je, pritom, tvrditi «da je položaj židovske zajednice i Židova 1918.-1941. bio stalno isti» ili da je bilo koja «jugoslavenska sredina... bila imuna od antisemitskih ispada. Antisemitizam je, pak, samo jedan od aspekata problema. Pravo je pitanje smatraju li se u svakodnevnom životu Židovi ravnopravnima i jednakovrijednima. U prvima je godinama postojanja Kraljevine SHS vlast prema židovskom korpusu primjenjivala» i paradoksalne «dvostruke kriterije... U početku 20-ih nastupa, pak, razoblje u kojima su odnosi Židova s vlastima prikazivani kao idilični... No, već od 1933. u zemlji počinju izlaziti ekstremistička, pronacistička glasila... te jačaju antisemitski ispadi». No, «primjerice u Hrvatskoj, do uspostave Nezavisne Države Hrvatske (NDH), ne postoji masovni politički pokret koji bi organizirao protužidovsku harangu, kojoj se, uostalom, *druga* Hrvatska jasno i protivi. Ipak, naposljetku su 1940. jugoslavenske vlasti uvele protužidovske zakone, čime je već prevaljen značajan dio puta prema *konačnom rješenju* židovskog pitanja» (Goldstein, 2000.: 480-481).

S navedenim su u vezi njemačka zajednica, odnosno Nijemci, kojih je «u Kraljevini SHS/Jugoslaviji... bilo približno pola milijuna», a okupljeni su od 1920. u «*Kulturbundu*, udruženju za očuvanje njihove kulturne posebnosti, a, usto, od 1922. do 1923. godine» politički djeluju i s vlastitom strankom - «Stranka Nijemaca u Kraljevini SHS». Unatoč tome, «njemačka se skupina... ni po čemu nije razikovala od bilo koje druge etničke skupine u zemlji», barem ne do sredine «30-ih godina pojavom obnoviteljskog pokreta. *Obnovitelji*» su «nositelji novoga radikalnog usmjerenja» u procesu «prodora nacionalsocijalističke ideologije..., pri čemu je »takva «prevaga... ostvarena ponajviše zbog... uspjeha *Trećega Reicha* na europskom... planu» (Geiger, 2000.b: 443-444).

4.c

Naposljetku u tri je rada riječ o Srbima u Hrvatskoj i Hrvatima u Srbiji.

Prvi je, prema kronološkom redu, rad o Milovanu Grbi, radikalskom političaru iz Hrvatske u razdoblju od 1918. do 1928. te njegovoj borbi za interese Srba u Hrvatskoj, koje je, s «izljevima *srpskog asimilacionizma*» i uz velikosrpsku ideologiju, htio «pretvoriti... u ravnopravnog partnera većinskim Hrvatima» (Miškulin, 2005.: 171).

A drugi je rad, mimo kronološkog reda, o položaju Srba u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.), koji su, tvrdi se, zahvaljujući rukovodstvu HSS-a, «postali nacionalna manjina», dok je, naglašava se, Banovina Hrvatska, ako se sagleda sudbina «srpskog naroda u njoj», bila «samo priprema za ono što se» događalo od travnja «1941. godine», poslije «proglašenja NDH» (Đurić, 2003.: 243 i 245).

Treći (dakle, samo jedan) rad posvećen je bačkim Hrvatima 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, koji su «dotad... bili čvrsto povezani sa Katoličkom crkvom (KC)», a potom s novom političkom snagom - HSS. «No, dio se» njih, «predvođen katoličkim svećenicima na čelu s Blaškom Rajićem, protivi širenju utjecaja HSS-a», i to sve do «atentata na Stjepana Radića 1928. godine», kada se «i B. Rajić... približava HSS-u, pa među bačkim Hrvatima, sve do kraja Kraljevine Jugoslavije, više nema političkih podjela» (Skenderović, 2004.: 170).

5. Drugi svjetski rat u nas (1941.-1945.)

5.a

Veći se broj radova odnosi na više nacionalnih manjina, odnosno pojedine nacionalne manjine 1941.-1945. godine

Prvi od tih je o poljskoj nacionalnoj manjini. A «uoči... rata bilo... je... približno 20.000 Poljaka... Nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije... većina se poljske nacionalne zajednice

našla u područjima NDH..., izložena teroru četničkih i ustaških vlasti». Stoga «se ta... manjina... počela povezivati s antifašističkim pokretom, pa je... 1944. godine... formiran i posebni Poljski bataljun». Ipak, «nakon završetka rata najveći je dio Poljaka..., njih 15.301, dragovoljno odselio u Poljsku». Preostali «malobrojni i *teritorijalno raštrkani* nisu više mogli održati svojstva manjinske nacionalne zajednice» (Sobolevski, 2001.: 387).

Drugi se radovi, pak, odnose na neslavenske nacionalne manjine, primjerice Albance 1941.-1945. u Jugoslaviji (usp. Borozan, 2001.: 353-369). Te se nacionalne manjine (Nijemci, Mađari i Rumunji) posebno obrađuju i za područje Vojvodine potkraj Drugoga svjetskog rata u nas: Nijemci «su proglašeni za *kolektivne krivce*» te pljačkani, ubijani i «internirani u... logore. Slična je sudbina» kratkotrajno «zadesila i dio Mađara». Prema Rumunjima se, pak, nastupalo s nepovjerenjem. «Ipak... se brzo počelo sa njihovim uključivanjem u novi aparat vlasti» (Janjetović, 2001.: 401).

U sklopu stradanja pripadnika nacionalnih manjina u Vojvodini posebno se, među ostalim, navode i najtragičnije posljedice za Rome i Židove, a na temelju djelomično «revidiranog popisa *Žrtve rata 1941.-1945.* iz 1964. godine» (Cvetković, 2005.: 505), ponekad - točnije u jednome slučaju - i s naglaskom na stradanja u logorima, a na temelju istoga popisa (usp. Mirković, 2005.: 509-530).

Sve u svemu, u Bačkoj, Banatu i Srijemu, u sklopu današnjeg prostora Vojvodine, stradali su i brojni pripadnici nacionalnih manjina, kako u kontekstu *konačnog rješenja* židovskoga «i ciganskog/romskog pitanja» tako i u vrijeme osvetničkog terora te vojnih gubitaka u ratnima «završnim operacijama» (Mirković, 2008.: 243).

Navedenome, među ostalim, treba pridodati i radove o početku - 1941. godine - primjene ustaškog plana o genocidu nad *Ciganima/Romima* i Židovima (usp. Goldstein, 2008.: 137-153) te o stradanju Židova u NDH općenito, pri čemu je «u genocidu nad Židovima stradalo... 1941.-1945. između 75 i 80 posto članova židovske zajednice» (Goldstein, 2002.: 462).

5.b

A kada je riječ o Hrvatima i Srbima, više se radova, ponajviše samo u dijelovima, odnosi samo na Srbe u Hrvatskoj, pa i u NDH, *kvislinški proširenoj Hrvatskoj*, a samo jedan i na Hrvate u Srbiji.

U potonjemu radu, još uže, raspravlja se o Srbima u NDH (koja je *čistila* «državu od drugih naroda») i Hrvatima u Srbiji (koja je samo «postojala... kao njemačka Vojno-okupaciona teritorija *Srbija*») 1941-1944. sagledanima samo kroz sudbine «pravoslavnih... i rimokatoličkih» svećenika (Đurić, 2002.: 169).

A tema se Srba u Hrvatskoj otvara u radu u kojemu se analiziraju i navode brožčani odnosi «Hrvata i Srba u borbenim jedinicama, pa» i njihovi međusobni odnosi «u hrvatskome antifašističkom ratu», kojega su determinirale «tri glavne skupine sudionika narodnooslobodilačke borbe: komunisti, Srbi i Hrvati nekomunisti... Tako je», primjerice, «među hrvatskim partizanima potkraj 1941. godine, bilo približno 77 posto Srba te po 11,5 posto Hrvata i *ostalih te nepoznatih nacionalnosti*», a «potkraj 1944. Hrvata je 60,4, Srba 28,6 te *ostalih i nepoznatih nacionalnosti* 11 posto». A «kada se ovi pokazatelji usporede s brojevima partizana u drugim republikama... Jugoslavije, Hrvata iz Hrvatske bilo je u partizanima 40 posto više u odnosu na jugoslavenski prosjek. Srbi iz Hrvatske, pak, koji su obuhvaćali 4-5 posto ukupnoga jugoslavenskog stanovništva, čine 10 posto ukupnih pripadnika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ)» (Goldstein, Ivo i Slavko, 2003.: 265-266).

Navedeno potvrđuje da se, kao posljedica «okupacije i otpora genocidu srpsko stanovništvo iz Hrvatske», što je već spomenuto, «aktivno i od početka uključilo u» antifašističku «borbu te je» podnijelo «i najveće gubitke» u ratu: «Srbi čine 45,6% (28.216) izginulih partizana Hrvatske» (Cvetković, 2002.b: 379).

Nadalje, i «analiza socijalno-ekonomske strukture stradalih» pripadnika NOVJ iz Hrvatske 1941.-1945. među najbrojnijima Hrvatima i Srbima «pokazuje da» su, «s obzirom «na njihov udjel «u stanovništvu Hrvatske» (Hrvata 72, a Srba 18 posto), potonji pretrpjeli «znatno veće gubitke, što se snažno odrazilo na njihov kasniji razvoj» (Cvetković, 2003.: 545).

Usto, Srbi u Hrvatskoj stradaju i od četnika, a u sklopu stradanja gotovo samo «tri skupine osoba». Naime od njih su stradali «prema nacionalnosti Hrvati (neovisno o političkom opredjeljenju ili nekima drugim određenjima) i Srbi (prije svega oni... koji su podupirali partizane ili sudjelovali u njihovim redovima te koji su u bilo kojem obliku bili lojalni ustaškim vlastima), a neovisno o nacionalnosti partizani (sa članovima njihovih obitelji)». Od «2905 stradalih», nakon Hrvata (65), «na drugome mjestu su Srbi (33 posto): «72 posto civila i 28 posto boraca... Unutar samo civilnog stanovništva», nakon Hrvata (70), opet ponajviše stradaju Srbi (29 posto). «Među partizanima, pak, kojih je najviše (78 posto) stradalo unutar kategorije *borci*..., ponajviše je Srba (62), potom Hrvata (33 posto)» (Graovac, 2000.: 222-223).

Tome zaključno treba pridodati i dijelove analize stvarnih gubitaka Hrvatske prema reviziji popisa *Žrtve rata 1941.-1945.* iz 1964. godine: Prema procjeni «popisne komisije da je popisom obuhvaćeno 56 do 59% od onih koje je trebalo popisati, dolazi se do broja stradalih iz Hrvatske... od 335.168 do 353.123. Do sada je... utvrđen broj od 213.396 stradalih osoba».

Mađu njima, «gubici Srba čine 53,8% (114.709)», a među civilima «57,2% stradalih». Kako je «90,2% civila ubijeno od strane ustaša... to... jasno ukazuje na težnju ka biološkom uništenje Srba u tadašnjoj Hrvatskoj». A i židovska je zajednica «u Hrvatskoj... tada gotovo potpuno uništena» (Cvetković, 2002.a: 500-501).

6. Razdoblje neposredno nakon okončanja Drugoga svjetskog rata u nas

6.a

Tema, iznimno, radi kronološkog reda, započinje stradanjem pojedinca. Riječ je o slučaju strijeljanja, i to mitropolita Germogena, poglavara Hrvatske pravoslavne crkve (HPC) u NDH, u lipnju 1945. godine, a prema presudi «Vojnog suda Komande grada Zagreba». Pozadina toga krije se u ranijem razdoblju kada je «ustaška vlast na bilo koji način željela riješiti srpsko pitanje u NDH», među ostalim i uspostavom HPC-a «kao sredstva odmicanja pravoslavnog stanovništva od nacionalne identifikacije sa srpstvom... Nakon rata HPC» je raspušten, a njegov poglavar ubijen (Geiger, 2000.c: 581-582).

6.b

Potom se tema nastavlja s većim brojem radova o poslijetarnoj sudbini njemačke nacionalne manjine te s jednim radom o poslijeratnoj sudbini talijanske nacionalne manjine.

Poznato je da su, među ostalim, mnogi Folsdojčeri 1945.-1946. umrli u logorima (u Hrvatskoj, ponajviše Slavoniji), no «većinom od bolesti, posebice dizenterije i tifusa pjegavca..., isrpljenosti i gladi». Dakle, «s iznimkom manjeg broja nedvojbenih slučajeva..., ubijanja i smaknuća... nije bilo» (Geiger, 2008.: 263).

A sve to se događalo nakon što je nova «vlast u Jugoslaviji pripadnicima njemačke manjine konfiscirala imovinu te oduzela nacionalna i građanska prava, proglašivši ih *kolektivnim krivcima* i *neprijateljima*, a potom ih je i progonila te zatvarala u logore», među kojima je «najveći... u Hrvatskoj» bio Radni logor Valpovo» (1945.-1946.), sa stradalima «u rasponu od nekoliko stotina do 3000 osoba... od bolesti..., gladi, hladnoće i premorenosti. Smaknuća i ubijanja,» već je spomenuto, «uz pojedinačne iznimke, nije bilo». Inače, «kroz... logor prošlo je... približno 3000 osoba..., a stradalo ih je najmanje 1074» (Geiger, 2001.a: 554-555).

U navedenom je sklopu i «napušteno njemačko selo Krndija pokraj Đakova pretvoreno» 1945.-1946. «u jedan od najvećih slavonskih logora za preostalo njemačko stanovništvo... Kroz logor je prošlo približno 3000 logoraša, od kojih je približno 500 do 1500 u njemu izgubilo život» (Geiger, 2003.: 488-489).

Pritom su, u razdoblju od 1944. do 1948. godine, u logorima (njih sedamdesetak) stradala i djeca: «približno 6000» (Geiger, 2001.b: 537).

Izbjegli su Folksdojčeri, pak, čija je «sudbina bila isključivo povezana s propasti *Trećega Reicha*» i etničkim čišćenjem legaliziranim 1945. zaključcima «Postdamske konferencije», a u zemlji «potkraj 1948. i zakonskom odredbom» o oduzimanju njihova jugoslavenskog državljanstva, čime im je oduzeto «i pravo povratka u domovinu, svoje probleme i nedaće, nakon uspostave SRNj» izrazili «u Stuttgartu 1950. godine» *Poveljom «prognanih iz zavičaja»*. Nešto kasnije, «1952. godine» je i «hrvatska politička emigracija... donijela... *Deklaraciju o pravu povratka njemačke narodne skupine u Hrvatsku kao njihovu domovinu*» (Geiger, 2002.b: 361).

Zajključno treba spomenuti rad s analizom novijih pristupa, odnosno izračuna folksdojčerskih žrtva u SRNj (Janjetović, 2002.: 503-515), kao i rad u kojemu se iscrpno navode noviji (1991.-1998.) znanstveno utemeljeni prilozi unutar jugoslavenske/srbijanske historiografije, publicistike i književnosti o poslijeratnim stradanjima pripadnika njemačke nacionalne manjine u nas. Ipak, još «za tragičnu sudbinu *domaćih* Nijemaca, u sklopu najnovijih hrvatsko-srbijanskih odnosa, Srbijanci uporno optužuju Hrvate» (ali i «Hrvati... krivnju svaljuju na Srbijance») (Geiger, 2000.a: 242).

Naposljetku, što je spomenuto, jedan je rad posvećen procesu «egzodusa - poglavito talijanskog stanovništva - iz Istre... od 1945. do 1956. godine», s pozornošću «na cjelokupni *politički background* u kojemu se» on zbiva. A još «u... početku» tog procesa, u kojemu «su srušeni svi mostovi suživota, bilo je jasno da će ona strana koja bude izgubila morati napustiti Istru, što se u poratnim godinama i potvrdilo masovnim egzodusom talijanskog stanovništva». Tragedija egzodusa, mimo licitiranja «brojevima *ezula*», ne smije se, pritom, «svoditi na političke igre u vezi s tim brojevima, koje bi ponovno htjele pokrenuti pitanje hrvatstva ili talijanstva Istre» (Dukovski, 2003.: 323-324).

7. Razdoblje druge Jugoslavije

Problematika nacionalnih manjina te teme Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji u vrijeme *druge* Jugoslavije razmatraju se u samo četiri rada, od kojih se jedan (prvi) odnosi na pojedinca, točnije pojedince, dva (drugi i treći) na napise u vjerskom tisku, a jedan (četvrti i posljednji) na - za naslovljenu problematiku i teme - najzanimljivije podatke iz poslijeratnih (ali i prijeratnih) popisa stanovništva Hrvatske i Srbije. Ovakav je raspored radova, pak, uvjetovan poštivanjem korištenoga kronološkog reda.

Prvi je rad specifično posvećen nedosljednostima, točnije ideološko-političkima okolnostima, kod prikaza uglednijih predstavnika (Boško, Uroš i Vladan) jedne srpske obitelji/porodice iz Dalmacije (Desnica) u enciklopedijama i leksikonima (prije svega od 50-ih do 80-ih godina 20. stoljeća), pri čemu se izostavljaju bitni dijelovi njihovih biografija, «dozirani» ovisno o «pobudama uredništva (srpske) i/ili srbijanske te «hrvatske pozicije, nacionalnost» hiperbolizirana «do nacionalizma, politička nepodobnost» (Jovanović, 2005.: 255).

Napisi u vjerskom tisku tema su drugoga i trećega rada.

«Vjerski tisak... Srpske pravoslavne crkve (SPC)... tijekom 80-ih godina 20. st. Hrvatskoj i Hrvatima», u tom sklopu, «posvećuje razmjerno malo prostora, a kada ga i posvećuje ocjene su... sve negativnije», naglašavajući pri tome historijat «stradanja Srba... i stariju povijest..., snažeći svetosavski kult» i «mesijansko viđenje srpske nacije», uz nejasno korištenje pojma «*srpske zemlje*... Hrvatska se... redovito teritorijalno cijepa», a Hrvatima se negira postojanje vlastita jezika. «Istupi... SPC-a 1990. i 1991. godine... potpuno su», stoga, «na tragu dnevnopolitičkih potreba, pri čemu se pojam *genocid* koristi isključivo kada je riječ o patnjama Srba, koji su *uvijek nevini te pravi stradalnici*» (Matijević, 2004.: 315).

U medijima KC-a, s druge strane, «potkraj 80-tih» do 1991. «Srbi postaju čestim predmetom interesa», pri čemu se «inzistira... i na obilježavanju... masovnih hrvatskih stradanja» (poratni komunistički zločini) «te upozorava na smanjivanja hrvatskog značaja i jezika... Veliki se prostor posvećuje i vjerskim prijelazima na pravoslavlje» te naglašavaju «i ranija doseljavanja i kasnija *posrbļavanja* Vlaha». Ipak, «nema *velikih tirada* na račun Srba... Umjesto mržnje i netolerancije, više» se naglašavaju «hrvatska europska orijentiranost, miroljubivost» i ekumenizam (Matijević, 2005.: 483-484).

Naposljetku, u četvrtome i posljednjem radu riječ je o udjelu Hrvata te Srba i/ili Srbijanaca u *prvoj* i *drugoj* Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine, s naglaskom i najzanimljivijim podacima iz razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata: «stanovništvo Srbije i Hrvatske..., Srbi i Hrvati izvan svojih republika» te «u svojim republikama..., zastupljenosti Srba i Hrvata» u općinama «po republikama» te «ukupno nesrpsko i nehrvatsko stanovništvo u Srbiji i Hrvatskoj» (Borožan, 2003.: 169-171).

8. Razdoblje raspada SFRJ i stvaranja novih država (do suvremenosti)

8.a

Tema se, iznimno, poradi kronološkog reda, ne otvara problematikom nacionalnih manjina (primjerice, u hrvatskim udžbenicima) nego temama Hrvata u Srbiji (jedan rad) i Srba u

Hrvatskoj (više radova), pri čemu je, opet zbog kronološkog reda, unutar potonje teme na prvome mjestu jedna pojedinačna sudbina.

U prvome je radu riječ o specifičnoj skupini «stanovništva katoličke» vjere «na Kosovu», odnosno nedoumicama «u vezi sa nacionalnim identitetom stanovnika Janjeva i Letenice na Kosovu», koji su, «zbog svoje hrvatske nacionalne pripadnosti u više navrata planski preseljavani na područja RH 90-ih godina» 20. stoljeća, a «na područja koja su bili prinuđeni da napuste Srbi koji su živjeli u RH... Drastične» mjere «kolektivnog preseljenja» predstavljaju «zloupotrebu nacionalnog identiteta» u uvjetima rata, «krize i... siromaštva» (*situacijski identitet*), što ukazuje da je riječ i o primjerima «*humanog preseljenja stanovništva i etničkog inženjeringa*», sadržanima u svima prisilnim migracijama «na prostorima nekadašnjeg SFRJ» (Antonijević, 2005.: 295).

A u više radova koji slijede riječ je, pak, o Srbima u Hrvatskoj, ponajviše njihovu stradanju u vrijeme Domovinskog rata (i nakon njega).

U prvome se od tih radova navode i razmatraju okolnosti «atentata... u srpnju 1992. godine... na Dmitra Obradovića, predsjednika Skupštine općine Vrginmost», tada «u sastavu Republike Srpske Krajine», samoproglashene tvorevine pobunjenih *hrvatskih Srba*, koji «nije pripadao krugu najoštrijih srpskih nacionalista», pa je kao «odviše umjeren te sumnjiv zbog svoga komunističkog i jugoslavenskog opredjeljenja» ubijen (Barić, 2005.: 617).

Preostali se, pak, radovi odnose na stradanja srpskih civila u operacijama *Bljesak* te *Oluja* i nakon njih, dakle 1995. godine, a sve do dijelom 1999. godine.

Među «ubijenima i nestalim civilnim, prije svega srpskim osobama» (prema podacima Hrvatskoga Helsinškog odbora/HHO, 2002. godine) «1. i 2. svibnja te do 6. svibnja 1995. godine... u bivšem, pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UN), Sektoru *Zapad* u *Bljesku* i neposredno nakon njega..., stradalo je», od «89 utvrđenih civilnih žrtava..., 93 posto Srba», njih «gotovo 91 posto... od pripadnika Hrvatske vojske (HV)» (Graovac, 2008.a: 305-306).

A među «ubijenima i nestalim civilnim, prije svega srpskim osobama» (prema podacima HHO, 1999. godine), «u bivšem, pod zaštitom UN, Sektoru *Jug* u *Oluji*» (4.-7. kolovoza 1995. godine) i nakon nje» (dijelom i do 1999. godine), «najviše je..., unutar 438 žrtava..., stradalo Srba - čak 97 posto», i to «dvije trećine... od HV-a» (Graovac, 2002.: 399-400).

Dok je među «ubijenima i nestalim civilnim, prije svega srpskim osobama» (prema podacima HHO, 2000. godine), «u bivšem, pod zaštitom UN, Sektoru *Sjever* u *Oluji*... i nakon nje» (preostali dio 1995. te razdoblje sve do 1997. godine): «najviše..., unutar 274 žrtve..., stradalo Srba..., gotovo 95 posto», a «najviše je žrtava, gotovo četiri petine, stadalo od HV-a» (Graovac, 2004.: 463-464).

Izvan dosadašnjih ustaljenih rasporeda radova, ali u skladu s kronološkim redom, ovdje se pridodaju još dva specifična rada. U prvome se raspravlja o nacionalnom identitetu pojedinih pisaca. «Do raspada» SFRJ nije se uglavnom, što je znano, «postavljao problem nacionalnog identiteta pojedinih pisaca», pa je «svrstavanje... bilo najčešće» teritorijalno zasnovano. No, nakon raspada «pojavio se paradoks: srpski pisci u Hrvatskoj postali su hrvatski pisci u Srbiji, a pisci srpskog» porijekla «iz Hrvatske», izbjeglice, «emigranti..., izgubili su svoja» mjesta «u hrvatskoj, a nisu ih stekli u srpskoj», odnosno srbijanskoj «književnosti» (Đerić, 2005.: 240). To potvrđuje i sadržaj drugoga rada, sa svjedočenjima srbijanskih i srpskih «pisaca o sebi, odnosno *drugima*» u posljednjoj deceniji 20. stoljeća (Đerić, 2008.: 355).

Naposljetku i zaključno temu Srba u Hrvatskoj (a bez teme o Hrvatima u Srbiji) ponajbolje je, pak, zaključiti njenim stanjem i razmatranjem u historiografiji Hrvatske i Srbije. Naime, «ratni raspad... Jugoslavije te slom i velikosrpskoga i velikohrvatskog projekta drastično su pomijenili status i egzistencijalnu situaciju Srba u Hrvatskoj kao narodne zajednice i kao pojedinaca. Sada je već neupitno da će se moći održati kao manjina, ali u razmjerno bitno pogoršanim civilizacijskim i kulturnim parametrima... Prognostička moć, pak, društvenih i humanističkih znanosti» o tome «više je no upitna», ali može biti «poticaj... za jednu drugačiju praksu u istraživanju povijesti Srba u Hrvatskoj», a koja obuhvaća sljedeće teme: «srpske migracije u Hrvatsku», etnodemografske pokazatelje, «jezik i pismo..., etnički i nacionalni...» te «vjerski identitet», kulturu, «školstvo..., političke stranke, društva i zajednice» te društvenu «integriranost Srba u Hrvatskoj». To, pak, podrazumijeva postavljanje tema u interkulturalni kontekst, «a polazeći od teze da su etnodemografska izmiješanost Hrvata i Srba od kasnoga srednjeg vijeka do danas takvih razmjera da nema nijednoga modernizacijski i nacionalnointegracijski važnog procesa u Hrvata i Srba kojega bi bilo moguće objasniti i razumjeti izvan konteksta hrvatsko-srpskih/srpsko.hrvatskih odnosa». A, «budući je međusobno prožimanje bilo, sve do raspada» *druge* «Jugoslavije, tradicionalno najveće u Hrvatskoj, istraživanja povijesti Srba u Hrvatskoj imaju veoma veliki značaj za obje nacionalne historiografije i u načelnom smislu... To, dakako, ne isključuje nego uključuje i povijest konflikata sa srpskima i hrvatskim konotacijama, kao i svih drugih iskustava *dijeljene povijesti*» (Roksandić, 2002.: 211-212, 214-215, 217, 219, 221, 223, 225 i 228-229)

8.b

Slično bi se, naposljetku i zaključno, mogla *zatvoriti* i problematika nacionalnih manjina, s dva rada o njima u nastavi povijesti u RH.

U prvome je radu samo riječ o njemačkoj nacionalnoj manjini, čija se sudbina «u Jugoslaviji potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata... spominje...u ponekim udžbenicima povijesti... Do

raspada SFRJ», međutim, ta se manjina «u... udžbenicima... uopće ni ne spominje» - to je «*tabu tema*» (Geiger, 2002.a: 529-530).

U drugome je radu riječ o problematici nacionalnih manjina «u nastavi povijesti u RH od 1997. do 2002. godine, s posebnim osvrtom na *Zakon o odgoju i obrazovanju na jezicima nacionalnih manjina u RH* iz svibnja 2000. godine, pri čemu se naglašava važnost položaja «nacionalnih manjina u sklopu obrazovnog sustava» koji «sadrži dva osnovna aspekta s izravnima političkim konotacijama: prvi je službeno-zakonski aspekt obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina»: no, u praksi, se, uz odobrenja, «koriste i udžbenici uvezani iz matičnih zemalja nacionalnih manjina...; a drugi se odnosi na obrazovanje većinske populacije učenika o nacionalnim manjinama»: no, u praksi se, «uglavnom obrađuje povijest hrvatskog naroda» dok se nacionalne manjine spominju samo u sklopu informacija «o sukobima i *mimoilaženju interesa* između *hrvatskog naroda i drugih*. Pritom se zanemaruju multikulturalnost te sukobi «Hrvata i manjinskih skupina u kojima su pripadnici hrvatskog naroda ili hrvatske vlasti bili progonitelji ili provodili progon pripadnika nacionalnih manjina... Stoga pripadnici manjina i dalje uče o većinskom narodu i svojoj matičnoj naciji/državi, a ne uče o povijesti svoje manjinske zajednice i suživotu/odnosima s većinskim narodom u prošlosti. Učenici - pripadnici većinskog naroda, pak, ne uče ili loše uče o manjinama», što je u protivnosti s *Prijedlogom* tzv. *udžbeničkih standarda* u kojemu «se, primjerice, kaže da udžbenici trebaju 'njegovati nacionalni identitet pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj i njihovu otvorenost za vrijednosti hrvatske nacije i kulture'. A obrnuto?» (Najbar-Agičić, 2003.: 279-281).

9. Zaključne napomene

Na skupovima *Dijaloga/povjesničara istoričara* u širem su vremenskom rasponu, no ponajviše u tijeku 20. stoljeća, razmatrane s najraznovrsnijih aspekata i problematika nacionalnih manjina te teme Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji. Izlaganja su i saopćenja o tome - njih 68 - štoviše i objavljena u 10 svezaka *Dijaloga povjesničara/istoričara* (usp. *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2000.-2005., 1-9, i 2008., 10/1-2).⁶ Time se još prije desetak godina, pa sve do danas pokazalo da pojedini povjesničari u obje zemlje (RH i RS) izražavaju spremnost za dijalog, pri čemu i ranija zajednička povijest može, u sklopu znanstvenih istraživanja i spoznaja, pripomoći otkrivanju i odstranjivanju falsifikata, mitova, stereotipa...

⁶ Svi se svesci *Dijaloga povjesničara/istoričara* mogu pronaći na portalu Centra za politološka istraživanja (CPI) iz Zagreba te neometano i besplatno koristiti: <http://www.cpi.hr>.

te otvoriti stvarne mogućnosti *pomirenja* (pritom nije riječ o političkom pomirenju nego o pomirenju s vlastitom prošlošću i/ili vlastitim prošlostima), točnije ponovnog uspostavljanja suodnosa država i naroda na prostorima ne samo spomenutih dviju zemalja s područja bivše *druge* Jugoslavije, čime se, među ostalim, mogu poboljšati i položaj, status te prava nacionalnih manjina ne samo u RH i RS, izvedeno Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji. Tome treba poslužiti i novi znanstveni napor, do sada izražen u dva međunarodna znanstvena skupa održana u Golubiću (Obrovačkom).

Literatura:

- Antonijević, Nenad (2005.), Stanovništvo hrvatske nacionalnosti na Kosovu – Janjevci, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 279-297.
- Barić, Nikica (2005.), Dmitar Obradović – prilog poznavanju jedne ljudske sudbine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 601-619.
- Bartulović, Željko (2008.), Neka pitanja pravnog položaja Srba u Hrvatskoj do 1918. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/1, 249-267.
- Bataković, Dušan T. (2000.), Tipovi nacionalizma kod Hrvata i Srba u Hrvatskoj: sličnosti i razlike, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 201-218.
- Bataković, D. T. (2001.), Etnički i nacionalni identiteti u Bosni i Hercegovini (XIX-XX vek). Jezik, vera, identitet, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 67-83.
- Borozan, Đorđe (2000.), Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919-1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 361-377.
- Borozan, Đ. (2001.), Albanci u Jugoslaviji u Drugome svetskom ratu, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 353-369.
- Borozan, Đ. (2003.), Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. godine, 7, 161-174.
- Cvetković, Dragan (2002.a), Stvarni gubici Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 481-501.
- Cvetković, D. (2002.b), Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) iz Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 6, 365-381.
- Cvetković, D. (2003.), Socijalno-ekonomska struktura stradalih pripadnika NOVJ prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 527-547.
- Cvetković, D. (2005.), Ljudski gubici Vojvodine u Drugome svetskom ratu, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 489-508.
- Čepulo, Dalibor (2002.), Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873.-1880. i srpska elita u Hrvatskoj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 269-285.
- Ćosić, Stjepan (2001.), Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 51-65.
- *Dijalog povjesničara/istoričara* (2000.-2005.), 1-9, prir. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, zbornici radova s međunarodnih znanstvenih skupova održanih u studenome 1998. i 1999. te u svibnju i listopadu 2000. u Pečuhu, u ožujku i listopadu 2001. u Herceg Novome i Zagrebu (*Tomislavov dom* na Sljemenu), u rujnu 2002. i 2003. u Beogradu i Zadru (Petrčane) te u

- studenome 2004. u Vršcu, Zagreb, Zaklada *Friedrich Naumann/F. Naumann Stiftung (FNSt)*, 2000., sv. 1 i 2, te 2001., sv. 3 i 4, 2002., sv. 5 i 6, 2003., sv. 7, i 2004., sv. 8, te 2005., sv. 9.
- *Dijalog povjesničara/istoričara* (2008.), 10/1-2, prir. I. Graovac, dvotomni zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u rujnu 2005. u Osijeku, Zagreb, *FNSt* i Zajednica istraživača *Dijalog*, udruga za promicanje znanstvenog dijaloga (*Dijalog*).
 - Dukovski, Darko (2000.), Nacionalne manjine u Istri u 20. stoljeću, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 411-427.
 - Dukovski, D. (2003.), Model egzodusa: Istraski *Il grande esodo* 1945-1956. godine. Uzroci i posljedice, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 307-326.
 - Đerić, Zoran (2005.), Srpski pisci u Hrvatskoj, hrvatski pisci u Srbiji. Problemi nacionalnog identiteta i književnog svjedočanstva, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 225-242.
 - Đerić, Z. (2008.), Srpski pisci kao sa/učesnici posljednje decenije XX veka, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/1, 341-356.
 - Đurić, Veljko Đ. (2002.), Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) i Hrvati u Srbiji 1941-1944. godine. Viđenje kroz sudbine sveštenoslužitelja, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 6, 153-170.
 - Đurić, V. Đ. (2003.), Prilozi za historiju Srba u Banovini Hrvatskoj 1939-1941. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 229-246.
 - Feldman, Andrea (2000.), Židovi u Kraljevini Jugoslaviji, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 447-463.
 - Gašić, Ranka (2001.a), Moderno u shvatanjima Srpske samostalne stranke 1903.-1914. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 171-185.
 - Gašić, R. (2001.b), Pogledi srpske političke elite oko zagrebačkog *Srbobrana* na probleme spoljne politike (1903-1914), u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 4, 293-308.
 - Geiger, Vladimir (2000.a), Sudbina Folksdojčera u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata u jugoslavenskoj historiografiji, publicistici i njževnost (1991.-1998.), u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 1, 225-243.
 - Geiger, V. (2000.b), Njemačka nacionalna manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji (1918.-1941.), u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 429-445.
 - Geiger, V. (2000.c), Smrtna presuda Vojnog suda Komande grada Zagreba poglavaru Hrvatske pravoslavne crkve u NDH mitropolitu Germogenu 1945. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 569-582.
 - Geiger, V. (2001.a), Radni logor Valpovo 1945.-1946. godine. Navodi, tvrdnje, procjene i poimenični popisi te mogućnosti utvrđivanja stvarnog broja stradalih, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 541-556.
 - Geiger, V. (2001.b), Udio djece među stradalim Folksdojčerima u jugoslavenskim logorima (1944.-1948.), u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 4, 525-538.
 - Geiger, V. (2002.a), Sudbina njemačke manjine u Jugoslaviji potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 517-530.
 - Geiger, V. (2002.b), Pravo na zavičaj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 6, 351-363.
 - Geiger, V. (2003.), Logor Krndija (1945.-1946.). Izvori i literatura, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 473-492.
 - Geiger, V. (2008.), Epidemija tifusa u logorima za Folksdojčere u Slavoniji 1945./1946. i posljedice, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/2, 247-266.
 - Goldstein, I. (2000.), Židovi u međuratnoj Jugoslaviji – problem ravnopravnosti i jednakovrijednosti, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 465-482.
 - Goldstein, I. (2002.), Istraživanje židovskih žrtava: razmatranja o Zagrebu i Hrvatskoj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 445-463.

- Goldstein, I. (2008.), NDH 1941. godine: put prema katastrofi, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/1, 137-153.
- Goldstein, I. i Slavko (2003.), Srbi i Hrvati u narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 247-267.
- Graovac, I. (2000.), Posljedice državotvorne ideje i nacionalno-integralističke ideologije četničkog pokretas na primjeru stradalih Hrvata i Srba od četnika tijekom Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 1, 207-224.
- Graovac, I. (2002.), Pokazatelji o civilnim žrtvama u bivšem, pod zaštitom Ujedinjenih naroda (UN), Sektoru *Jug u Oluji* i nakon nje, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 6, 383-401.
- Graovac, I. (2004.), Pokazatelji o civilnim žrtvama u bivšem, pod zaštitom UN, Sektoru *Sjever u Oluji* i nakon nje, 8, 449-466.
- Graovac, I. (prir.) (2005.), *Čemu Dijalog povjesničara/istoričara?*, Zagreb, *Dijalog i FNSt*.
- Graovac, I. (2008.a), Pokazatelji o civilnim žrtvama u bivšem, pod zaštitom UN, Sektoru *Zapad u Bljesku* (i nakon njega), u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/2, 297-307.
- Graovac, I. (2008.b), Uloga društveno-humanističkih znanosti u razvoju suodnosa Hrvatske i Srbije: osnovne teze i dosadašnja iskustva, u: *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku...* (2008.), 129-136.
- Graovac, I., i D. Cvetković (2005.), *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb, *Dijalog i FNSt*.
- Janjetović, Zoran D. (2000.a), Državotvorne ideje Srba, Hrvata i Slovenaca o nacionalnim manjinama, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 1, 173-188.
- Janjetović, Z. D. (2000.b), Istorijski uzroci odnosa Hrvata i Srba prema nacionalnim manjinama u jugoslovenskoj državi 1918-1941. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 379-393.
- Janjetović, Z. D. (2001.), Preispitivanje nacionalnog identiteta u Vovodini posle Prvoga svetskog rata, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 4, 143-152.
- Janjetović, Z. D. (2002.), Izračunavanje broja žrtava Drugoga svetskog rata u Jugoslaviji – jedno iskustvo, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 503-515.
- Jovanović, Vladan (2005.), Članovi porodice Desnica u jugoslovenskim enciklopedijama i leksikonima, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 243-257.
- Krivokapić-Jović, Gordana (2002.), Srbi u Hrvatskoj prema Hrvatskoj državnoj ideji na prelomu 19. i 20. stoleća, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 173-190.
- Krivokapić-Jović, G. (2003.), Položaj Srba u Habsburškoj Monarhiji i izbijanje Prvoga svetskog rata. Srbi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (juli-decembar 1914. godine), u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 213-227.
- Kuntić, Kalman (2002.), Uticaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 191-210.
- Matijević, Margareta (2004.), Recepcija Hrvatske i Hrvata u pravoslavnome vjerskom tisku 1980.-1991. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 8, 299-317.
- Matijević, M. (2005.), Recepcija Srba i Srbije u katoličkome vjerskom tisku 1980.-1991. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 469-486.
- Mirković, Jovan (2005.), Žrtve Vojvodine u logorima 1941-1945. prema do sada izvršenoj reviziji popisa iz 1964. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 509-530.
- Mirković, J. (2008.), Žrtve Vojvodine u Drugome svetskom ratu prema do sada obrađenim podacima Anketnog odbora Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/2, 223-246.
- Miškulin, Ivica (2004.), Svetozar Pribičević i *hrvatski Srbi*, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 8, 137-151.
- Miškulin, I. (2005.), Milovan Grba i hrvatsko-srpski odnosi – pogledi radikalskog političara iz Hrvatske, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 155-173.

- Najbar-Agičić, Magdalena (2003.), Nacionalne manjine i nastava povijesti u Republici Hrvatskoj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 269-283.
- Parnica, Robert (2002.), O nacionalnom preporodu i političkoj kulturi Hrvata u južnoj Ugarskoj od 1870. do 1900. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 153-171.
- Roksandić, Drago (2001.), *Bogom izabrani narod* ili hrvatski i srpski etnokonfesionalni nacionalizam u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini u proljeće 1848. godine, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 33-49.
- Roksandić, D. (2002.), Srbi u hrvatskoj i srpskoj historiografiji: problemi usporedbe dvije interpretacijske tradicije, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 211-230.
- Rumenjak, Natalija, potom Nives (2001.), Srpska pravoslavna crkva i Srbi u Banskoj Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća: prozopografska perspektiva, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 4, 413-431.
- Rumenjak, N. (2002.), Počeci gospodarske modernizacije: srpska financijska elita na prijelomu stoljeća u Hrvatskoj, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 287-303.
- Skenderović, Robert (2002.), Gospodarske, kulturne i političke veze bačkih Hrvata tijekom 18. i 19. stoljeća, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 5, 135-151.
- Skenderović, R. (2003.), Odnos bunjevačkih političara prema unutarnjem uređenju Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije – komparativna analiza, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 7, 195-212.
- Skenderović, R. (2004.), Blaško Rajić i Hrvatska seljačka stranka – različiti koncepti nacionalnog identiteta bačkih Hrvata, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 8, 153-172.
- Skenderović, R. (2005.), Odnos ugarskih Srba prema nacionalnom pokretu bačkih Hrvata tijekom druge polovine 19. stoljeća, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 9, 113-132.
- Skenderović, R. (2008.), Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/1, 215-231.
- Sobolevski, Mihael (2000.), Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 2, 395-410.
- Sobolevski, M. (2001.), Poljska nacionalna manjina u Jugoslaviji tijekom Drugoga svjetskog rata, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 3, 371-388.
- *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: prošlost i perspektive* (2008.), zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u rujnu 2008. u Golubiću (Obrovačkom), Novi Sad, Institute for historical justice and reconciliation (Salzburg), Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje (Novi Sad), *Dijalog* (Zagreb) i *Grafo marketing* (Novi Sad).
- Živaković-Kerže (2008.), Udjel Srba u gospodarskom razvoju Osijeka. Posebni osvrt na udjel u trgovini i obrtu od 18. do kraja 19. stoljeća, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, 10/1, 191-199.

Igor Graovac, Croatian Institute for History, Zagreb

The Position of National Minorities in Croatia and Serbia in the 20th Century in the *Dialogues of Croatian/Serbian Historians (Dijalog povjesničara/istoričara)*: Serbs in Croatia and Croats in Serbia

Abstract: The position of national minorities in Croatia and Serbia in the twentieth century has not been fully researched in the period following the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. However, discussions have recently been initiated about the past and future perspectives of relations between Croatia and Serbia and their citizens, including the position of national minorities in these states, especially the topic of Serbs in Croatia and Croats in Serbia. The *Dialogues of Croatian/Serbian Historians (Dijalog*

povjesničara/istoričara), a series of conferences held between historians from Croatia and Serbia from 1998 until 2005, discussed these issues during this period, the results of which were published as ten edited volumes in Zagreb from 2000 until 2008 by the liberal German *Friedrich Naumann Foundation (F. Naumann Stiftung)*. This paper analyzes the results from these important multiethnic conferences that dealt specifically with national minorities (at the 2nd and 3rd conferences), as well as the position of Croats in Serbia and Serbs in Croatia (at the 5th, 6th and 7th conferences).

Key words: Croatia and Serbia in the twentieth century, national minorities, Serbs in Croatia, Croats in Serbia, summary of research results: *Dialogues of Croatian/Serbian Historians (Dijalog povjesničara istoričara)*, ten conferences 1998–2005 and ten edited volumes, Zagreb, 2000–2008).